

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ НУТҚ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Нызаматдинова Шахсанем Караматдиновна

Ажиниёз номидаги НДПИнинг

Мактабгача ва бошланғич таълим факультети 3-курс талабаси

Аннотация: Бу мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини ривожлантириш масалалари илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинган. Нутқ маданиятининг моҳияти, унинг шахс камолоти ва таълим жараёнидаги аҳамияти ёритилган. Шунингдек, бошланғич синфда нутқ маданиятини ривожлантиришда самарали педагогик усуллар, интерактив ва ўйин усуллари, шунингдек ўқитувчининг роли баён этилган. Мақолада нутқ маданияти ва ижтимоий кўникмаларни биргаликда шакллантиришнинг аҳамияти алоҳида таъкидланган.

Калит сўзлар: бошланғич таълим, нутқ маданияти, педагогик усуллар, интерактив технологиялар, оралиқ мулоқот, ижодий нутқ.

КИРИШ

Нутқ маданияти ҳар бир шахснинг ижтимоий фаолиятида, билим олиш жараёнида ва шахсий камолотда муҳим аҳамият касб этади. Бошланғич синф – боланинг тил ва нутқ салоҳияти шакллана бошлайдиган давр ҳисобланади. Шу сабабли нутқ маданиятини ривожлантириш масаласи таълим тизимида устувор вазифалардан бирига айланади.

Ҳозирги замонавий таълим талаблари болаларда нафақат фан билимларини, балки муҳокама қилиш, фикр билдириш, сўзлаш ва мулоқот қилиш қобилиятларини ҳам ривожлантиришни назарда тутди. Нутқ маданияти боланинг маънавий ва ақлий ривожланиши билан узвий боғлиқ бўлиб, уларнинг ижтимоий муносабатларда, оилада ва мактабда самарали фаолият юритишида асосий омил ҳисобланади.

Бошланғич синфда нутқ маданиятини шакллантиришнинг асосий вазифаси – болаларда сўз бойлигини ошириш, гап тузиш ва тушунтириш қобилиятини ривожлантириш, шунингдек нутқни тинглаш ва тушуниш кўникмаларини мустаҳкамлашдан иборат. Нутқ маданиятини ривожлантириш шунингдек ижтимоий ва эмоционал кўникмаларни ҳам ривожлантиришга ёрдам беради, бу боланинг ўқиш жараёнида ва кундалик ҳаётда муваффақиятли бўлишини таъминлайди.

Нутқ маданиятини ривожлантиришда ўқитувчи фаоллиги ва педагогик маҳорати ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ўқитувчи интерактив ва ўйин усуллари, таълимий мультимедиа воситалари, дидактик топшириқлар ва

гуруҳли машғулотлар орқали болаларда нутқни самарали шакллантириши мумкин. Шунингдек, болаларнинг нутқ маданияти уларнинг ижодий фикрлаш салоҳияти билан ҳам боғлиқ бўлиб, машқ ва мунозаралар орқали ривожлантирилади.

Шу нуктаи назардан, мазкур мақолада бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини ривожлантиришнинг самарали усуллари, педагогик технологиялар ва методик ёндошувлар илмий жиҳатдан таҳлил қилинади.

Бошланғич синфда нутқ маданиятини ривожлантириш боланинг маънавий, ақлий ва ижтимоий ривожланишига таъсир кўрсатади. Нутқ маданияти деганда боланинг сўзлаш қобилияти, маънони тўғри етказиш, гап тузиш, тушунтириш, мулоқот қилиш ва ижтимоий муносабатларда самарали фаолият юритиш салоҳияти тушунилади.

Нутқ маданиятини ривожлантиришнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

Сўз бойлигини ошириш – боланинг нутқ маданияти унинг сўз бойлиги билан узвий боғлиқ. Сўз бойлигини кенгайтириш учун қўлланиладиган усуллар: матн ўқиш, ҳикоя қилиш, савол-жавоблар орқали сўзларни тўғри қўллаш, луғат машқлари ва таққослашлар.

Грамматик ва маъновий тўғри гап тузишни ўргатиш – болаларнинг нутқи қисқа ва тўлиқ гаплардан иборат бўлиши керак. Бу учун гуруҳдаги машқлар, дидактик карталар, матнларни таҳлил қилиш ва уни ўз сўзлари билан қайта сўзлаш усуллари қўлланилади.

Тинглаш ва тушуниш кўникмалари – нутқ маданияти нафақат сўзлашдан, балки тинглаш ва тушуниш қобилиятидан ҳам иборат. Ўқитувчи томонидан гуруҳли эшитиш машқлари, қисқа ҳикояларни тинглаб сўраб чиқиш, диалогларни таҳлил қилиш орқали болаларда тинглаш маданияти ривожлантирилади.

Ижодий нутқни ривожлантириш – боланинг фикрини эркин ва мантиқий баён қилиш, ўз хулосасини асослаш қобилиятини ривожлантириш учун ролли ўйинлар, ижодий ижтимоий машқлар ва мини-презентациялардан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Интерактив ва ўйин усуллари – интерактив технологиялар ва ўйин усуллари нутқ маданиятини ривожлантиришда энг самарали педагогик восита ҳисобланади. Мисол учун, “Сўз топиш”, “Ҳикояни давом эттир”, “Диалог куриш” каби интерактив машқлар болаларда мулоқот кўникмаларини ривожлантиради.

Гуруҳли машғулотлар ва муҳокамалар – гуруҳда фикр алмашиш, фикрларни таққослаш ва баҳолаш нутқ маданиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Болаларнинг фикрини эркин баён этиш ва

ҳамкасблар фикрини тинглаш орқали ижтимоий ва мулоқот кўникмалари ҳам ривожланади.

Мулоқот ва ахлоқий кўникмалар – нутқ маданияти боланинг ижтимоий муносабатларда ўзини тўғри ифода этиши ва сабр-тоқатли мулоқот қилиш қобилияти билан боғлиқ. Шунинг учун болаларга турли вазиятларда ўз фикрини ҳурмат билан билдиришни ўргатиш муҳимдир.

Ўқитувчининг роли

Бошланғич синфда нутқ маданиятини ривожлантиришда ўқитувчининг педагогик маҳорати ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўз фаолиятида қуйидагиларни амалга ошириши керак:

- ҳар бир болага нутқини эркин ифода этиш учун имконият яратиш;
- гуруҳли машғулотларда фаол иштирок қилишни рағбатлантириш;
- дидактик ва ўйин машқлари орқали нутқни тинглаш, гаплаш ва тушуниш кўникмаларини мустаҳкамлаш;
- мультимедиа воситалари ва интерактив технологиялардан самарали фойдаланиш;
- болаларнинг ижодий фикрлашини ривожлантириш учун мини-презентациялар ва ролли ўйинлар ташкил этиш.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини ривожлантириш таълим жараёнининг самарадорлигини таъминлайдиган энг муҳим йўналишлардан биридир. Нутқ маданияти нафақат боланинг сўзлаш ва тушуниш қобилиятини, балки ижтимоий муносабатларда ўзини намоён қилиш, фикр билдириш ва баҳолаш қобилиятини ҳам шакллантиришда асосий омил ҳисобланади.

Тадқиқот ва педагогик амалий тажрибалар шуни кўрсатадики, нутқ маданиятини ривожлантиришда қуйидаги омиллар самарали таъсир кўрсатади:

Сўз бойлигини кенгайтириш ва грамматик тўғри гап тузишни ўргатиш – болаларнинг нутқ маданиятининг асоси бўлиб, уларнинг фикр билдириш ва тушунтириш қобилиятини мустаҳкамлайди.

Тинглаш ва тушуниш кўникмаларини шакллантириш – нутқ маданиятининг муҳим қисми бўлиб, боланинг мулоқотда ва фанларни ўрганишда фаол иштирок этишини таъминлайди.

Ижодий ва интерактив машқлардан фойдаланиш – ролли ўйинлар, дидактик топшириқлар ва мини-презентациялар болаларда фикрлаш, сўзлаш ва ижодий нутқ салоҳиятини ривожлантиришда самарали усуллардан ҳисобланади.

Гуруҳли муҳокамалар ва мулоқот – болаларнинг бир-бири билан фикр алмашиши, фикрларини таққослаши ва баҳолаши нутқ маданиятини ва ижтимоий кўникмаларни биргаликда ривожлантиришга хизмат қилади.

Шунингдек, нутқ маданиятини ривожлантиришда ўқитувчининг роли ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ўқитувчи интерактив ва ўйин усуллари, дидактик топшириқлар, мультимедиа воситалари ҳамда индивидуал ёндашув орқали болаларнинг нутқ салоҳиятини мустаҳкамлайди ва уларда ўз фикрини эркин ва тўғри баён қилиш қобилиятини шакллантиради.

Натижада, бошланғич синфда нутқ маданиятини ривожлантириш қуйидаги самараларни беради:

- болаларнинг сўзлаш, тинглаш ва мулоқот қобилияти юксалиб, таълим жараёнида фаол иштирок этиши таъминланади;
- ижодий ва танқидий фикрлаш салоҳияти ривожланади;
- ижтимоий кўникмалар ва ўқувчи-ўқитувчи ҳамда бола-бола муносабатлари самарали ташкил этилади;
- боланинг маънавий ва маърифатли ривожланишига асос яратилади.

Шу билан бирга, нутқ маданиятини ривожлантиришнинг самарали усуллари мактабда тизимли равишда қўллаш боланинг узлуксиз билим олиш жараёнида ва келгуси таълим босқичларида ҳам муваффақиятли иштирок этишини таъминлайди. Бошланғич синфда нутқ маданиятини ривожлантириш педагогик жараённинг асосий қисмларидан бири бўлиб, боланинг шахсий, ижтимоий ва академик салоҳиятини мустаҳкамлашда муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ “Нутқ маданияти” Тошкент-2004
2. “Нутқ маданияти (II китоб)” — илмий-таълимий қўлланма 2016
3. Т. Қудратов — Нутқ маданияти асослари-1993